

Ольга Маслій

Ліквідація жіночих чернечих спільнот УГКЦ у Галичині (друга половина 1940-х рр.)

Olga Masliy

The elimination of women's monastic communities of the UGCC in Galicia (the second half of 1940-ies)

In this article is investigated liquidation of nunneries of Ukrainian Greco-catholic Church by the Stalin totalitarian mode on the territory of western areas of Ukraine. Basic attention is spared to illumination attitude of state guidance of the USSR toward greco-catholic monastic associations after the violent «reunion» of UGCC with Russian orthodox church.

Keywords: «reunion», monastery, repressions, Graeco-catholic Church, nuns

Досліджується ліквідація жіночих монастирів Української греко-католицької церкви сталінським тоталітарним режимом на території західних областей Української РСР. Основну увагу зосереджено на висвітленні ставлення державного керівництва СРСР до чернечих спільнот після насильницького «возз'єднання» УГКЦ з Російською православною церквою.

Ключові слова: «возз'єднання», монастир, репресії, УГКЦ, черниці

У другій половині 1940-х рр. настав час важких випробувань для Української греко-католицької церкви. Сталінський партійно-тоталітарний режим спробував позбавити Церкву, яка впродовж століть відігравала важливу роль у громадському та духовному житті Галичини, найголовнішого – права на існування. Протягом 1946–1989 рр. УГКЦ була, по суті, найбільшою нелегальною Церквою й водночас найчисленнішою в Радянському Союзі християнською спільнотою, представники котрої, незважаючи на переслідування й заборони, зберігали відданість своїй релігійній конфесії, чинили опір радянській системі¹. Діяльною інституцією УГКЦ було чернецтво, яке своїми витоками на наших землях сягає ще XI ст. З утвердженням комуністичної влади, що пропагувала войовничий атеїзм, українське чернецтво постійно зазнавало репресій.

У сучасній історичній науці окремі розвідки про ліквідацію чернечих громад у контексті історії Церкви опублікували Олег Турій, Ярослав Глисюк, Богдан Боцюрків, Ярослав Стоцький, Ігор Андрухів, о. Петро Кам'яньський та деякі ін.² Закриття монастирів і репресії жіночого монашества частково висвітлювалися в працях с. Серафими Сало, Ольги Кіс та о. Атанасія Великого, ЧСВВ³. Однак досі бракує комплексного аналізу процесу розпуску жіночих чернечих спільнот, що діяли в Галичині до 1946 р. Основні відомості про це дізнаємося за матеріалами державних архівів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей. Крім того, важливу джерельну базу дослідження становлять архівні матеріали Інституту історії Церкви та Головного Архіву сестер Служебниць Непорочної Діви Марії в Римі, де збереглися спогади свідків тих часів гоніння та переслідувань.

Мета цієї статті – розкрити процес ліквідації жіночих чернечих спільнот УГКЦ на території Галичини радянською владою.

Особливу увагу сталінського режиму після Другої світової війни привернула Галичина. По-перше, треба було «радянізувати», тобто інтегрувати в радянську систему всі політичні, наукові та правові інститути краю. По-друге, комуністичний уряд був змушений аж до 1950-х рр., поки тривав опір українського повстанського руху, тримати на Західній Україні військові підрозділи. Щоб закріпитися на цих теренах, нова влада вважала за необхідне серед іншого витіснити з публічного життя церковні та релігійні організації⁴. Це передбачало цілу низку заходів, адже Галичина відзначалася великою концентрацією та розмаїттям релігійних спільнот, які в інших регіонах СРСР на той час уже не існували.

Паралельно з ліквідацією УГКЦ у другій половині 40-х рр. ХХ ст. ліквідовувалися й чернечі громади. Сучасні дослідники виділяють кілька етапів цього процесу (на підставі таємних інструкцій і розпоряджень представників різного рівня державних і партійних органів, а також спецслужб). Першим етапом був збір інформації про монаші спільноти. Так, 22 січня 1945 р. уповноважений у справах релігійних культів при Раді народних комісарів СРСР по Станіславській області висловив єпископові УГКЦ у м. Станіславі прохання до 27 січня подати відомості про монастирі, їхні матеріальні ресурси та кількість ченців⁵.

Із листа єпископського ординаріату «До уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР» під № 183 від 13 лютого 1945 р. довідуємося про кількість монастирів та монахинь УГКЦ на Станіславщині. До 1946 р. тут існували такі монаші спільноти: сестри Чину святого Василя Великого – 79 черниць, Згромадження сестер служебниць Непорочної Діви Марії – 114, Згромадження сестер милосердя святого Вінкентія – 20, Згромадження сестер Пресвятої Родини – 13, Згромадження сестер мироносиць – 70, Згромадження сестер священномученика Йосафата – 5 монахинь⁶.

У Державному архіві Тернопільської області зберігається інформація про число місцевих жіночих обителей УГКЦ. Зокрема, станом на 1 жовтня 1945 р. на Тернопільщині діяли громади сестер ЧСВВ, СНДМ, Пресвятої Родини, священномученика Йосафата, а також сестри Студійського уставу. Загалом черниць УГКЦ на цих теренах було близько 150 осіб⁷. Уповноважений у справах релігії у Львівській області П. Кучерявий доповідав, що на Львівщині на 1 січня 1946 р. нараховується 38 жіночих монастирів, у яких живе 776 монахинь⁸.

Наступним кроком щодо ліквідації чернецтва УГКЦ стало обкладання монастирів непосильними податковими тягарями, поступове обмеження площі угідь та конфіскація худоби, техніки й реманенту, відбирання житлових і господарських приміщень під різними приводами. Посилення морального тиску на провідників чернечих громад здійснювалося представниками державних органів із застосуванням судово-адміністративних методів «переконання» (арештів, затримань, допитів, штрафів)⁹. Про це свідчить хоча б доповідна записка уповноваженого в справах релігійних культів у Львівській області П. Кучерявого, у якій рекомендувалося скоротити для монахинь розмір житлової площі на особу так само, як і розміри належних монастирям земельних, городніх та садових наділів, зобов'язати їх регулярно сплачувати державні натуральні та грошові податки. Крім того, запропоновано усунути настоятелів з існуючих монастирських «гетто»¹⁰.

Переслідування черниць відбувалося по-різному. Одні ставали жертвами арештів, інші – постійного тероризування під час допитів. Також було націоналізовано монастирські споруди та, з наказу уповноваженого в справах релігійних культів, обкладено їх податками. За свою

обителі у м. Жовква Львівської області сестри служебниці з 1944 р. були зобов'язані сплачувати щорічно 10 тисяч карбованців. Сестра Модеста Фірманюк згадує, що «сестри, як могли, збирали гроші, щоб платити податок за будинок, випродували всі цінні речі, що мали». Так тривало два роки, але й це не допомогло. До їхнього будинку, що мав 14 кімнат, поселили військових, які повернулися з фронту¹¹. Це був лише початок довголітнього тиску на монахинь та їхньої боротьби за право мешкати у своєму монастирі.

Значно посилювався терор щодо чернечих спільнот напередодні Львівського «собору» в березні 1946 р. Начальник Управління Народного комісаріату державної безпеки Львівської області генерал-лейтенант О. Воронін повідомляв першому секретареві обкому партії А. Грушецькому, що «монастирі Греко-католицької церкви виступили проти возз'єднання. Нами заплановано заходи з переселенням монахів та монашок з таким розрахунком, щоб у Львівській обл. створити по одному монастирю кожного ордену»¹².

«Укрупнення» монастирів, перенесення чернечих домів з центру на периферію, з місць, де вони мали значну підтримку населення, до віддалених сіл (а відтак зосередження монахинь кожного з чинів і згромаджень в одній обителі під наглядом органів держбезпеки), стало наступним кроком радянської влади в ліквідації чернецтва на початку 1946 р. Наприкінці березня 1946 р. облвиконком затвердив «План-проект переселення і злиття монастирів і монахів УГКЦ в Станіславській обл.», реалізація якого мала відбуватися у два етапи. На першому поставлено за ціль всіх черниць василіанок переселити в с. Підмихайлівці (Рогатинського району), сестер служебниць – у монастир на вул. Дзержинського, 94 (сучасна вул. Гетьмана Мазепи) у Станіславі. Жіночі монастирі в с. Гошеві (Долинського району) та с. Войнилові (тепер селище Калуського району) лишилися тимчасово у своїх приміщеннях. На другому етапі передбачалося відправити всіх монахинь на проживання до близьких родичів або поселити в будинках для перестарілих¹³. Монастирські споруди планувалося використати для господарських потреб.

Ліквідація чернечих спільнот особливо швидкими темпами відбувалася на Тернопільщині. У доповідній записці уповноваженого Ради у справах релігійних культів у Тернопільській області І. Чирви

своєму київському начальнику П. Вільховому за третій квартал 1946 р. в розділі «Про монастирі» наголошувалося: «Уніатських монастирів в області немає, тому ніяких повідомлень не чекайте»¹⁴. В аналогічному документі за четвертий квартал 1946 р. сказано: «Діючих монастирів в області немає, є чернечі групи по 3–5 черниць, усього таких груп 26 із загальною кількістю черниць 117. Більшість із них працюють у різних організаціях, основним чином у лікувальних закладах»¹⁵.

Як правило, чернецтво УГКЦ у період «возз'єднання» з Православною церквою чинило опір Львівському «собору» 1946 р. Так, уповноважений у справах РПЦ по Станіславській області запитував у листі голову Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Ходченка, як він може реєструвати греко-католицьких ченців і черниць «православними», якщо всі «монашествующие» категорично відмовлялися «приймати православну віру і залишаються уніатами»¹⁶. Про це, зокрема, 3 жовтня 1945 р. зазначав о. Г. Костельник у своєму зверненні до патріарха РПЦ Алексія: «... центром агітації проти “возз'єднання” залишаються монахи. Усі наші монаші чини, жіночі й чоловічі, стійко стоять за унію, і немає надії, щоб це змінилося»¹⁷.

У чотирьох галицьких областях станом на 12 березня 1947 р. діяло 12 жіночих монастирів, у яких перебувало 214 монахинь. На Львівщині сестри василіанки мали сім обителей (126 осіб), ще по одному монастиреві – сестри служебниці (35 осіб), сестри милосердя св. Вінкентія (11 осіб), сестри св. Йосафата (9 осіб), сестри Пресвятої Родини (8 осіб). У Станіславській області розташовувалося шість жіночих чернечих осередків (104 монахині), а в Дрогобицькій – уже тільки два: один – у самому Дрогобичі (30 монахинь), другий – у Самборі (15 сестер служебниць)¹⁸.

З 1946 р., після насильницького розпуску УГКЦ, кількість чернечих обителей упродовж двох років різко скоротилася. Вже 1949 р. на Львівщині налічувалося лише три монастирі, а на Станіславщині – шість. Секретареві Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України М. Хрущову уповноважений при Раді у справах релігійних культів П. Вільховий 29 вересня того ж року, писав: «На сьогоднішній день на території УРСР УГКЦ з усіма її адміністративно-церковними органами повністю припинила своє існування, за винятком кількох греко-католицьких чоловічих та жіночих монастирів»¹⁹. З цього документа

також дізнаємося, що на 1949 р. уже не існувало жодного чернечого осередку в Тернопільській та Дрогобицькій областях.

Із ліквідацією УГКЦ усе майно, включаючи будівлі, що належали жіночим монастирям, було поступово націоналізовано, а самих сестер або відправлено на заслання, або ж розігнано²⁰. Так, жертвами ув'язнення, репресій та заслання стало 26 сестер василіанок²¹, 30 сестер служебниць²², 12 сестер св. Йосифа²³, дев'ять сестер студиток²⁴, чотири сестри Пресвятої Родини²⁵. Представників греко-католицького духовенства і чернецтва сталінський режим засуджував за політичною статтею 54 Кримінального кодексу УРСР (ст. 54-1 «А» – зрада Батьківщини; ст. 54-10 – антирадянська пропаганда і агітація; ст. 54-11 – участь у контрреволюційній організації). Вироки коливалися від 10 до 25 років, часто з позбавленням громадянських прав на три–п'ять років і з конфіскацією майна²⁶.

Завершальним етапом у ліквідації греко-католицьких монастирів стала націоналізація їхньої нерухомості (і не тільки), розпорошення монахів і монахинь, переселення похилих віком та тяжкохворих осіб до будинків інвалідів, примусове повернення всіх працездатних за місцем проживання до їхніх рідних. Повсюдний розпуск чернечих осередків у Галичині мав, однак, свої особливості. Заступник Голови Ради Міністрів УРСР Л. Корнієць підтримав запропонований Радою у справах релігійних культів при РМ СРСР в УРСР план, але наказував, щоб «питання про ліквідацію кожного монастиря вирішувалося окремо»²⁷.

Вигнання сестер з їхніх обителей відбувалося в жорстокий спосіб. Сестра Маркія Башинська пригадує: «Прийшли озброєні військові, направили на нас дула автоматів і наказали вибратися геть. Хочете залишитися в Бережанах – виходьте з дому в тому, що на вас, нічого не беріть. Бо як надумаете що взяти, то зараз же в машину – і в Сибір»²⁸. Сестра Леонтія Квасниківська про своє вигнання в 1950 р. писала, що їм поставили ультиматум: «Вибратися за 24 години». Наказові покинути монастир передувала пропозиція представників влади: «Підпишіть на православ'є, то ми вас лишимо і не будемо вас виганяти, будете так, як ви є, будете молитися»²⁹.

Отже, з поверненням радянської влади в 1944 р. почалися масові репресії проти УГКЦ, застрашування, арешти й заслання унійних

ереїв і монахів. Репресій зазнали не тільки єпископи, священники, а й представники всіх монаших спільнот спільно з мирянами. Нищення чернечого життя в Галичині відбувалося поетапно. Формально йшлося про «возз'єднання» з РПЦ, проте насправді для тоталітарного режиму було важливо придушити всі вияви свободи та сумління особистості. Для цього використовувалися всі доступні методи – моральний тиск, насильство, репресії.

На території Тернопільської області в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. існували православні монастирі. На кінець 1948 р. тут нараховувалося 49 черниць і 139 ченців (Почаївська лавра, Скит Почаївської лаври, а також монастирі в Кременецькому, Шумському та Малозагаєцькому районах). У перші роки поширення православ'я на Тернопільщині, поки тривала боротьба проти УГКЦ, центральна влада опікувалася цими чернечими осередками. Але як тільки поставлене завдання було виконано, радянський режим почав боротись і з православними монастирями, називаючи їх «розсадниками» релігійного фанатизму³⁰.

Таким чином, з відновленням радянської влади на Західній Україні наприкінці 1944 р. розпочався процес переслідування й ліквідації УГКЦ, складовою якого було закриття монастирів. Розпуск жіночих чернечих громад відбувався в чотири етапи: 1) збір інформації про монастирі та кількість черниць (1945 р.); 2) обкладання монастирів непосильними податковими тягарями (1945–1946 рр.); 3) «укрупнення» монастирів (1946–1949 рр.) та 4) остаточна ліквідація (1949–1950 рр.). У Галичині останньою була ліквідована обитель у с. Суховоля Львівської області в 1950 р. Як засвідчують архівні матеріали, найбільш освічені та активні черниці зазнали тюремного ув'язнення, каторги та заслання в табори суворого режиму. Сестри, яким пощастило уникнути цього, були вигнані з їхніх обителей та змушені вести світський спосіб життя, влаштуватися на роботу. Однак вони зуміли організуватися в невеликі підпільні спільноти і стати важливою структурною ланкою «катакомбної Церкви».

¹ До світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2014. – 84 с.

- ² Глистюк Я., Турій О. Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України, 1939–2001 роки // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2001. – № 3. – С. 360–376;
Брьокх К. «Цілком нормально, згідно з засадами свободи сумління, гарантованими Сталінською Конституцією»: Гоніння на релігію у сталінський період (1944–1953) // Там само. – 2012. – № 6. – С. 405–429;
Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 432 с.
- ³ Сало С., с., ЧСВВ. Провінція Пресвятої Тройці Сестер Чину Святого Василя Великого: нариси з історії. – Жовква: Місіонер, 2012. – Т. 1. – 432 с.;
Кіс О. Слугині Світла / Ольга Кіс. – Жовква: Місіонер, 2012. – 252 с.;
Великий Атанасій, о., ЧСВВ. Історія Сестер Служебниць (1892–1967). – Рим, 1968. – 767 с.
- ⁴ Брьокх К. «Цілком нормально нормально, згідно з засадами свободи сумління, гарантованими Сталінською Конституцією»... – С. 405–429.
- ⁵ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. Р-388 (Уповноважений Ради в справах релігійних культів при РМ СРСР по Івано-Франківській області, 1944–1989 рр.). – Оп. 2. – Спр. 31 (Сведения и переписка о монастырях, ведомости о монахах и монашкам греко- и римокатолической церкви по Станиславской области 1945–1946 рр.). – Арк. 66.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини...
- ⁸ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1989) / Пер. з англ. Наталії Кочан; за ред. Олега Турія. – Львів: Вид-во УКУ, 2005. – 268 с.
- ⁹ Глистюк Я., Турій О. Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України... – С. 360–376.
- ¹⁰ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава...
- ¹¹ Кіс О. Слугині Світла...
- ¹² Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава...
- ¹³ Андрухів І. О., Кам'янський П., о. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. – 364 с.
- ¹⁴ Державний архів Тернопільської області. – Ф. 3239 (Уполномоченный Совета по делам Русской православной церкви при СМ СССР по Тернопольской области 1945–1965 гг.). – Оп. 2. – Спр. 3 (О монастырях 1946 г.). – 46 арк.
- ¹⁵ Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини...

- ¹⁶ Андрухів І. О. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині...
- ¹⁷ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава... Там само.
- ¹⁹ Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / Упоряд. В. Сергійчук. – К.: Дніпро, 2001. – 492 с.
- ²⁰ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава...
- ²¹ Сало С. с., ЧСВВ. Провінція Пресвятої Тройці Сестер Чину Святого Василя Великого...
- ²² Головний Архів сестер Службниць Непорочної Діви Марії у Римі. Хроніка історії Згромадження сестер Службниць Пресвятої Непорочної Діви Марії. – Т. II, 2102, 39. – 718 с.
- ²³ Марко М. Життя і діяльність Згромадження сестер св. Йосифа ОПДМ у 1930–1960 рр.: Наукова праця. – Львів: Львівська Богословська академія, 2001. – 18 с.
- ²⁴ Гнатів Х., схм. Монахині Святопокровського монастиря – у советських тюрмах та на засланнях // Наш монастир. Тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу. – Львів, 1999. – № 11. – С. 45–47.
- ²⁵ Інтерв'ю з с. Веніаминою (Володимирою Марцінковською), ЗСПР, від 25.08.1994, м. Львів. Інтерв'юер: Л. Купчик // Архів Інституту Історії Церкви (далі – АІЦ), П-1-1-525, с. 56.
- ²⁶ До світла Воскресіння крізь терни катакомб...
- ²⁷ Андрухів І. О. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині...
- ²⁸ Кіс О. Слугині Світла...
- ²⁹ Інтерв'ю з с. Леонтією (Анною Квасниківською), Студійський Устав, від 25.02.1993, м. Львів. Інтерв'юер: С. Смолюк // АІЦ, П-1-1-113, с. 13.
- ³⁰ Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини...